

Лідія Іванівна Ткаченко,
аспірант Інституту педагогічної освіти
і освіти дорослих НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК37.015.31:74.200.5

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ: СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД

В статье автор делает попытку применить синергетический подход к решению проблем развития личности в русле последних разработок новейшей философии образования. Приходит к выводу о закономерности применения указанного подхода к вопросам развития личности в современных условиях построения информационного общества, определяет основные методологические ориентиры синергетического подхода.

Ключевые слова: синергетический подход, развитие личности, информационное общество, методологические ориентиры, творческая личность.

The author of the article attempts to apply the synergetic approach to problems of personal development in line with the latest developments of modern philosophy of education. Researcher concludes that the laws of this approach to personal development in the modern conditions of building knowledge-society, and identifies key methodological guidelines of the synergetic approach to personal development.

Keywords: synergetic approach, development of personality, information society, methodological guidelines, creative personality.

Реалії сьогодення, у яких живе сучасна людина, потребують від неї особливих здібностей і якостей для розв'язання професійних, соціальних, гендерних, особистих та інших проблем. У науковій літературі описано вимоги до людини, сформульовані наступним чином: інноваційна людина, творча людина, людина знаннєвого суспільства, людина інформаційного суспільства, компетентна особистість тощо, тобто особистість непересічна, незвичайна. До людини висувається беззаперечна вимога розвитку особистості. «Сучасне суспільство, – пише В. Г. Кремень, – ... вимагає дедалі глибшого особистісного розвитку людини» [3]. Можна узагальнити характеристики, якими має володіти сучасна розвинена особистість: ефективність у багатоманітному полі комунікацій; самодостатність, здатність до самостійної усвідомленої дії; наявність інноваційного мислення, готовність до інноваційного типу діяльності, сприйняття змінності, здатність до творення змін [2]. Отже, перед освітою, яка має допомогти сформуватися людині, поставлено завдання, що неможливо вирішити методами репродуктивної педагогіки – безпосередньої передачі знань, формування вмінь та навичок, які були достатніми для епохи індустріального суспільства.

Подолання кризи освіти має здійснитися через застосування нової методології – синергетичного підходу,

про що йдеться у працях В. Г. Кременя, І. А. Зязюна, В. П. Андрущенко, В. В. Льїна, О. С. Пономарьова та ін. Як сучасна методологія, що дає можливість розв'язання освітніх проблем, синергетика, за висловлюванням В. Г. Кременя, «впевнено увійшла в сучасне життя, ознаючи новий підхід до творчості, замінюючи дуалізм боротьби протилежностей поліфонією мислення» [2]. Синергетичний підхід дедалі більше стає методологічною основою досліджень у різних галузях гуманітарної науки, а саме: соціології (Л. Д. Бевзенко, Л. О. Мельник), антропософії (С. М. Вовк), етики (В. В. Надурак), теорії управління (М. Д. Карп'юк), психології (М.-Л. А. Чапа) та ін. Окремі аспекти теорії самоорганізації для розв'язання освітніх проблем відображені у працях В. О. Аршинова, В. Г. Буданова, В. Г. Виненка, А. В. Євтодок, Л. Я. Зоріної, С. Ф. Клепка, В. А. Кушніра, Є. М. Князєвої, В. С. Лутая, А. П. Назаретяна, Л. І. Новикової, Є. Г. Пугачової, В. І. Редюхіна, М. М. Таланчука та ін. Застосування принципів синергетики у освітній галузі з метою розвитку освітньо-педагогічних систем стало предметом вивчення О. В. Вознюка, І. В. Єршової-Бабенко, С. Ф. Клепка, В. А. Кушніра, А. П. Назаретяна та ін. Вочевидь проблема розвитку особистості має розглядатися з позицій синергетики.

Традиційно особистість з точки зору різних наук розглядали як адитивну систему, утворена як єдине

ціле біологічних, фізіологічних, психічних, соціальних та інших складових. Наприклад, у «Педагогічному словнику» (2001) міститься наступне: «Особистість – соціальний індивід, який поєднує в собі риси загальнолюдського, суспільно значущого та індивідуально-неповторного. Особистість є суб'єктом пізнання й активного перетворення світу» [4]. Поняття «розвиток особистості» ще не відображено у зазначеному словнику.

У сучасній «Енциклопедії освіти» (2008) подано наступні визначення. Особистість «виступає як цілісність, що задана природною і певною соціальною системою». Особистість «постійно планує і спрямовує складний, аналогу якому немає у живій природі, процес саморозвитку і самовиховання» [1]. Щодо розвитку особистості, то це поняття визначається наступним чином: це «процес формування особистості як соціальної якості індивіда в результаті її соціалізації і виховання за допомогою дорослих, які організують і спрямовують її діяльність і спілкування» [1]. Отже, сама особистість може розглядатися з точки зору синергетики як складна когерентна система. (Примітно, що в останньому цитованому визначенні спостерігається посилення на синергетичний підхід). У процесі розвитку особистість постійно вступає у відносини, в яких є складовою іншої когерентної системи. Таким чином, застосування синергетичного підходу до проблеми розвитку особистості виявляється абсолютно закономірним.

У філософському словнику зазначається, що синергетика є міждисциплінарним напрямом наукових досліджень, у межах якого вивчаються загальні закономірності взаємних процесів переходу хаосу і порядку у відкритих нелінійних системах фізичної, хімічної, біологічної, економічної, соціальної та іншої природи [6].

Використання термінології, що належить до сфери синергетики, у галузі, безпосередньо пов'язаній із педагогікою, тобто людиною, не є чимось штучним, а навпаки дозволяє інноваційно подивитись на проблему, осмислити роль суб'єктів педагогічної взаємодії, функції оточуючого середовища, виховну мету, засоби впливу на особистість тощо. Розглянемо, які поняття виводять розуміння розвитку особистості у нову площину.

Важливим є поняття складних самоорганізованих систем. Як зазначає В. Ф. Прісняков [1], у більшості робіт із синергетики зазначають наступні базальні принципи організації (характеристики) таких систем:

1) нелінійності розвитку, що означає неоднозначну, непередбачувану реакцію на зміну зовнішнього або внутрішнього середовища, тобто можливість кількох варіантів розвитку системи;

2) відкритості, за яким у відкритих системах відбувається постійний обмін речовиною, енергією, інформацією, отже відкриті системи пов'язані зі зовнішнім середовищем і змушені пристосовуватись до нього, що означає неможливість цілком описати систему та повністю її контролювати;

3) когерентності, який представляє узгодженість, синхронність взаємодії внутрішніх елементів, що проявляється в масштабі системи.

Принцип емерджентності характеризує складні відкриті самоорганізовані системи з боку виникнення в них нових, інтеграційних, якостей, що виникають завдяки об'єднанню окремих компонентів системи, яким новоутворення не були властиві. Ця характеристика стає метою педагогічних впливів з точки зору проблеми розвитку особистості.

Зазначені принципи та інші, такі як принцип самоорганізації, нерівноваженості, виявляються тією основою, що дозволяє по-новому, відповідно до вимог часу, зрозуміти шлях розвитку особистості і можливість організації відповідних виховних впливів.

Нове розуміння вносить поняття точок біфуркації, в яких система отримує можливість безлічі шляхів розвитку, в яких «розв'язується» стан нерівноваженості (нестійкості, хаосу), після проходження яких система набуває нової якості, іншого рівня розвитку.

Якісно нового розуміння виховному процесу надає закономірність феномену надмалого впливу, що (феномен) пояснюється виникненням резонансу, за якого мала флуктуація може змінити стан всієї системи.

Безумовно, одним із важливих є принцип саморозвитку системи. Лише у процесі самоорганізації, самодетермінації, через проходження точок біфуркації і обрання нової траєкторії відбувається розвиток системи. Нерівноважений стан системи стає джерелом її саморуху.

Отже, що становить особливий інтерес за синергетичного підходу до проблеми розвитку особистості?

З точки зору синергетики розвиток особистості постає як постійний рух від одного стану системи до іншого, в якому хаос, випадковість, створення-руйнування, точки біфуркації тощо є природними станами системи, що послідовно змінюють один одного, вибудовуючи безперервну низку перетворень.

Необхідно враховувати, що особистість як складна відкрита біо-фізіо-соціальна система завжди перебуває у складній взаємодії із зовнішнім середовищем (іншими словами, перебуває у стані нескінченної кількості впливів, що на неї здійснюються), тобто увесь час відчуває більший чи менший зовнішній вплив, що викликає більше чи менше «розхитування» самої системи – внутрішнього світу особистості – переконань, уявлень, міркувань, потреб, прагнень, мотивів тощо. Отже, не можна розглядати особу вихованця як статичну, незмінну данність на будь-яких часових відрізках – необхідно весь час рефлексивно визначати її стан.

Фахівцю, який здійснює цілеспрямований виховний вплив на особистість, необхідно пам'ятати, що він, і його вихованець є суб'єктами взаємодії, тобто разом із суб'єктом виховання становлять синергетичну систему, в якій їхня взаємодія має бути когерентною (узгодженою). Суб'єкт-суб'єктна педагогічна діяльність з точки зору синергетики передбачає розвиток як вихованця, так і вихователя. Суб'єкт-вихователь так

само підлягає розвитку, тобто проходить періоди невірноважених станів і точок біфуркації, в яких важливо не втратити системний зв'язок із суб'єктом-вихованцем.

Якість виховного процесу означає його ефективність. З цієї точки зору синергетичний підхід, поперше, заперечує нав'язування системі такого стану, який для неї не є властивим; по-друге, зобов'язує враховувати феномен надмалого впливу. Пов'язуючи ці два принципи синергетичного підходу з'ясовується, що більш доцільним виховним засобом є так зване «м'яке управління», що здійснюється за допомогою незначних, але належних резонансних впливів, які були б суголосними власним внутрішнім тенденціям розвитку системи. Завдання такого управління полягає у тому, щоб завдяки незначному зусиллю «підштовхнути» систему до одного з її сприятливих шляхів розвитку.

Своєчасні резонансні впливи виявляють потужні внутрішні резерви системи. Тобто ефективним буде такий виховний процес, який при незначній напрузі зовнішнього впливу вихователя викличе резонансний внутрішній відгук у системі дій вихованця, при чому вектор дії в обох випадках співпадатиме і буде направленим у бік бажаного шляху розвитку. Це у свою чергу викличе мобілізацію внутрішніх можливостей, представлених задатками особистості, й вивільнення енергії творчості. Суб'єкту-вихователю необхідно керуватися настановою, що немає безпосередньої залежності між силою виховних впливів, кількістю витрачених зусиль і настирливістю дій вихователя та змінами в якостях вихованця. Необхідно пам'ятати, що потужний, але такий, що не відповідає внутрішнім потребам особистості, вплив може зашкодити узгодженому, неконфліктному її розвитку як когерентної системи.

Головний висновок з викладеного наступний: оскільки розвиток особистості виступає як постійний саморозвиток і самовизначення системи, це змушує говорити не про виховання (формування тощо) особистості, а про суб'єкт-суб'єктне управління розвитком особистості з урахуванням синергетичних закономірностей.

За синергетичним підходом маємо ґрунтуватися на тому, що особистість – відкрита система, яка розвивається у своєму русі, завдяки нелінійності розвитку, закономірно проходить нестійкі стани, в яких вплив на систему є, з одного боку, більш ефективним, з іншого – більш небезпечним, що призводить до різних проміжних стабільних станів системи. Ймовірність існування кількох кінцевих варіантів загострює проблему вибору і проблему адекватного впливу. Проблема вибору зазвичай стоїть перед самою особистістю, яка розвивається, тоді як проблема впливу – перед педагогом, вихователем.

Водночас необхідно зауважити (про це йдеться у дослідженнях І. Д. Беха, М. Й. Боришевського, О. В. Шевченко), що енергією, що є рушійною силою розвитку особистості, є її духовність. Саме духовність і її основа – моральність є тим аттрактором, що спрямовує

(притягує, визначає, змінює) розвиток особистості і в точках біфуркації скеровує в русло гуманістичних цінностей, стає орієнтиром випадкового вибору моральної вчинковості. Наші міркування підтверджує заувага В. С. Лук'янця: «Продуктивним є застосування синергетичного підходу до аналізу самоорганізованих суспільних систем, узгодження їхніх рушійних сил – мотиваційних інтенціональностей соціальних суб'єктів на основі певних духовних та культурних цінностей задля досягнення екологічної рівноваги між соціоантросферою та біосферою планети, котрі разом утворюють цілісну систему. Оскільки негативні екологічні показники, що загрожують існуванню життя на планеті, можуть набути певного асимптоматичного прискорення у режимі «із загостренням», то їм має бути протиставлене цілеспрямоване культивування духовних параметрів (цінностей, ідеалів та норм) у суспільній свідомості окремих соціумів і глобального співтовариства в цілому» [5].

Отже, методологічними орієнтирами синергетичного підходу до розвитку особистості мають бути:

1) ставлення до особистості як до відкритої системи, в якій постійно відбувається обмін інформацією, підвладність різноманітним впливам оточуючого середовища, що постійно піддається тиску загальноцивілізаційних явищ і процесів, які сприяють її розвитку;

2) урахування того, що особистість є системою, яка постійно саморозвивається і самодетермінується, і розвиток особистості не обмежений;

3) виховний вплив на особистість має відбуватися в суб'єкт-суб'єктній педагогічній системі, у якій розвиваються обидва суб'єкти, за допомогою суб'єкт-суб'єктного управління розвитком особистості з урахуванням закономірностей синергетичних систем;

4) розвиток має бути орієнтований не на цілі та сподівання суб'єкта впливу, а на внутрішні властивості суб'єкта розвитку: здібності й уподобання, здатність до самоорганізації, при цьому увага приділяється погодженості виховного впливу із власними тенденціями розвитку особистості;

5) саморозвиток особистості здійснюється на основі її духовності, збагаченню якої має передусім сприяти суб'єкт впливу.

Таким чином, сутність синергетичного підходу до ефективного розвитку особистості відкриває шлях до більш ефективної форми – саморозвитку особистості, отже є засобом до звеличення особистості, вивільнення енергії для творчості.

Використані літературні джерела

1. Енциклопедія освіти / Гол. ред. В. Г. Кремень // Акад. пед. наук України. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
2. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. – К.: Педагогічна думка, 2009. – 519 с.

3. *Кремень В. Г.* Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. – К.: Грамота, 2007. – 576 с.

4. Педагогічний словник / За ред. М. Д. Ярмаченка. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 516 с.

5. Філософський енциклопедичний словник / Наук. ред. Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук. – К.: Абрис, 2002. – 774 с.

6. Философия: Энциклопедический словарь / Под ред. А. А. Ивина. – М.: Гардарики, 2004. – 1072 с.

